

อัตตา (ตัวตน) ในพุทธภาษิตและปรัชญานัตตา Atta (Self) in Buddhist Saying and Anatta Philosophy

โสวิทย์ บำรุงภักดี¹ และ หอมหวล บัวระภา²

Sowit Bumrungpak¹ and Homhuan Buarabha²

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khon Kaen Campus

²คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

²Faculty of Humanities and Social Sciences

²มหาวิทยาลัยขอนแก่น

²KhonKaen University

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อตอบคำถามว่า การสอนอัตตาในพุทธภาษิตและปรัชญานัตตามีวิธีการตอบหรืออธิบายอย่างไร? เมื่อได้ศึกษาเอกสารวิชาการทางพุทธศาสนาและปรัชญาแล้ว ทำให้ได้คำตอบว่า การสอนอัตตาในพุทธภาษิตและปรัชญานัตตามีวิธีการที่คล้ายกัน คือ เริ่มสอนจากคำว่า มี ไปสู่คำว่า ไม่มี หรือจากสิ่งมี ไปสู่ สิ่งไม่มี โดยแนะนำให้ศึกษาคำว่า มีหรือสิ่งมีก่อน เพราะคำว่า ไม่มีหรือสิ่งไม่มีก็มีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า มีหรือสิ่งมี

คำสำคัญ: พุทธภาษิต, ปรัชญานัตตา, อัตตา, อนัตตา

Abstract

This article aims to answer the question 'how does the teaching of self (*atta*) in Buddhist saying and *anatta* philosophy?'. The examination of the academic papers of Buddhism and philosophy about the teaching of self in Buddhist saying is the same method which starts teaching from '*having*' to '*non-having*' or from '*thing to nothing*'. The first step starts studying '*having* or *thing*', because of '*non-having* or *nothing*' is the oppositional meaning with '*having* or *thing*'.

Keywords: buddhist saying, anatta philosophy, self, non-self

1. ประเด็นสำคัญของเรื่อง

เมื่อเปิดหนังสือพุทธศาสนสุภาษิตทั้ง 3 เล่ม (การศึกษาสงฆ์ไทยมีจำนวน 3 เล่ม) จะพบว่า หมวดแรกที่ผู้ประพันธ์ประสงค์ให้ผู้ศึกษาได้ศึกษาเรียนรู้เป็นอันดับๆ ได้แก่ เรื่อง 'ตน' โดยมีชื่อเรียกเป็นวิชาการทางพุทธศาสนาว่า อัตตวรรค คือ หมวดตน กล่าวเฉพาะพุทธศาสนสุภาษิตเล่มที่ 1 จะกล่าวถึงเรื่องตนเอาไว้ถึง 28 เรื่อง ซึ่งมากกว่าเรื่องอื่นๆ ในเล่มเดียวกัน ส่วนเรื่องอื่นที่มีจำนวนใกล้เคียงกับเรื่องตนคือเรื่องกรรม มีจำนวน 25 เรื่อง ส่วนเรื่องตนในพุทธศาสนสุภาษิตเล่ม 2 – 3 มีจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ข้อควรพิจารณาร่วมกันในที่นี้คือว่า ทำไมผู้ประพันธ์หนังสือพุทธศาสนสุภาษิตจึงนำเสนอเรื่องตนเป็นอันดับแรกก่อนเรื่องอื่นทั้งหมด และในบรรดาเรื่องตนทั้งหมดเหล่านั้น เรื่องตนที่เราชาวพุทธได้ยินได้ฟังและจดจำได้ชนิดขึ้นใจมาจนทุกวันนี้ คือ พุทธภาษิตหรือคำกล่าวสอนของพระพุทธเจ้าที่สอนว่า ตนแล เป็นที่พึ่งของตน หรือตนเองนั่นแหละเป็นที่พึ่งของตน โดยมีภาษาบาลีมารับรองไว้ว่า อตตาทิ อตตโน นาโถ เพราะได้สร้างความน่าเชื่อถือในแง่ที่ว่า คนทุกคนมีตัวตนเป็นที่พึ่งที่อาศัย จะมองเห็นตัวตนของตนตั้งแต่ศีรษะจรดเท้าว่า นี่แหละคือตัวตนของตน แล้วเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนของตนเรื่อยมา

แต่เมื่อได้ศึกษาในระดับที่สูงขึ้นจะพบคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ที่มีนัยปฏิเสธตัวตนของตน เนื้อหาในข้อที่ 1-2 คืออนิจจังและทุกขังพออธิบายและเข้าใจได้ แต่เนื้อหาในข้อที่ 3 คือ อนัตตา ที่แปลว่า ไม่มีตัวตนหรือหาตัวตนมิได้ ทำให้เกิดข้อสงสัยว่า คำสอนเรื่องอัตตาทิที่เข้าใจว่ามีตัวตนมาตั้งแต่เริ่มแรกนั้น จะไม่ขัดกันหรือขัดแย้งกันกับการสอนเรื่องอนัตตาหรืออย่างไร? และเมื่อได้เข้าไปศึกษาวิชาการในทางปรัชญา ยิ่งเพิ่มความสงสัยมากขึ้นว่า สิ่งที่เคยเข้าใจในกาลก่อนกับในกาลปัจจุบันมีความขัดแย้งกันหรือไม่? ดังนั้น ในบทความนี้ผู้เขียนจึงใคร่ขอนำเสนอประเด็นที่เป็นความสงสัยข้างต้น และขอยกประเด็นดังกล่าวขึ้นมาเป็นข้อถกเถียง (Argument) ในทางความคิด โดยหวังให้เกิดประโยชน์แก่การวิชาการทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะการศึกษาในเชิงพุทธปรัชญาเถรวาท ให้มีมากขึ้นวงการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

2. ทฤษฎีและหลักการในการตอบคำถาม

การจะตอบคำถามเกี่ยวกับ 'อัตตา' ในพุทธภาษิตกับคำสอนเรื่องอนัตตาในเชิงปรัชญาในชื่อ 'ปรัชญาอนัตตา' ได้อย่างสมเหตุสมผลนั้น ผู้เขียนเห็นว่าควรมีทฤษฎีและหลักการมารองรับหรือสนับสนุนการตอบ จึงจะทำให้คำตอบในเชิงวิชาการนั้นมีความน่าเชื่อถือ เพื่อความเข้าใจตรงกันจึงขอแบ่งทฤษฎีและหลักการออกเป็น 2 ส่วน คือ

2.1 ส่วนที่เป็นทฤษฎี

สำหรับการตอบคำถามนี้ผู้เขียนพิจารณาเห็นควรใช้ทฤษฎีความหมายด้วยเห็นว่าน่าจะเป็นทฤษฎีที่สามารถตอบคำถามดังกล่าวให้กระจ่าง (clearly) ได้มากกว่าทฤษฎีอื่น เพราะการแสวงหาความหมายอะไรบางอย่างที่ซ่อนอยู่ในภาษาทั้งที่เป็นถ้อยคำ (wording) และข้อความ (statement) ที่มนุษย์กำลังสื่อสารออกมาให้คนอื่นได้เข้าใจตาม ล้วนแต่ลงเอยด้วยการอ้างทฤษฎีเพื่อรองรับสิ่งที่เรากำลังแสวงหาความหมายที่ซ่อนอยู่ หากกล่าวเฉพาะทฤษฎีที่สัมพันธ์กับการตอบคำถามที่กำลังสนใจ (คือคำว่า อัตตา เป็นคำเล็กๆ แต่มีความหมายใหญ่) อยู่ในขณะนี้ มี 3 ทฤษฎี ได้แก่

(1) ทฤษฎีการบ่งถึง : ความหมายคือสิ่งในโลกที่ถูกหมายถึง ได้แก่ ทฤษฎีความหมายที่เป็นธรรมชาติที่สุดเห็นจะได้แก่การคิดว่า ความหมายคืออะไรก็ตามที่ถ้อยคำนั้นๆ กำลังบ่งถึง เช่น แก้วน้ำ หมายถึงแก้วน้ำทั้งหลาย หรือกระดาด หมายถึงกระดาดที่อยู่บนโต๊ะตัวนี้ ซึ่งในบทความนี้ถ้อยคำที่กำลังสนใจคือคำว่า อัตตา

(2) ทฤษฎีภาพในใจ : ความหมายคือภาพในใจ ได้แก่ ทฤษฎีที่เป็นไปตามสามัญสำนึกเกี่ยวกับความหมาย ซึ่งเป็นทฤษฎีภาพในใจหรือทฤษฎีมโนทัศน์ ตามทฤษฎีนี้ความหมายของ 'แดง' ได้แก่ สีแดงที่ท่านกำลังนึกอยู่ในใจในตอนนี้ หรือความหมายของ 'น้ำ' ได้แก่ ภาพที่ท่านกำลังนึกอยู่เกี่ยวกับน้ำ ซึ่งในบทความนี้ภาพที่อยู่ในใจท่านคือภาพแห่งอัตตา

(3) ทฤษฎีประพจน์ : ความหมายคือประพจน์ เป็นทฤษฎีที่บอกว่าความหมายคือสิ่งเดียวกับประพจน์ (proposition) เป็นคำทางตรรกวิทยาที่หมายถึงความหมายของข้อความ (statement) ในกรณีที่ข้อความนั้นๆ เป็นจริงหรือเป็นเท็จ หากกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือประพจน์ที่จะสื่อความหมายได้อย่างเข้าใจจะต้องอยู่ในรูปประโยค (sentence) เท่านั้น¹

2.2 ส่วนที่เป็นหลักการ

หลักการในการตอบคำถามหรือประเด็นปัญหาทางวิชาการและงานวิจัยสำหรับผู้เขียนนิยมใช้วิธีการวิเคราะห์มากกว่าวิธีการอย่างอื่น เพราะการวิเคราะห์ช่วยให้สามารถอ้างแนวคิด ทฤษฎีหรือหลักการต่างๆ ได้หลากหลาย ซึ่งขึ้นอยู่กับประเด็นที่กำลังศึกษาหรือวิจัยอยู่เป็นสำคัญ คำว่า การวิเคราะห์ (analysis) ในทัศนะของผู้เขียนหมายถึง 2 คำสำคัญที่จะทำให้วิธีการวิเคราะห์เกิดความเหตุผล (คือสมบูรณ์และครบถ้วนของประเด็นนั้นๆ) ได้แก่ การใช้เหตุผลกับการให้เหตุผล หมายความว่า การใช้เหตุผล (reference) หมายถึงวิธีการรู้จัก (ใช้) เหตุผล² ซึ่งได้แก่ การอ้างอิงแนวคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องหรือประเด็นที่กำลังศึกษาวิจัยอยู่ในขณะนั้น ส่วนการให้เหตุผล (reasoning) หมายถึงการอ้างเหตุผล³ หรือเรียกอีกอย่างว่าการให้เหตุผลอันได้แก่ การตีความ การอธิบายความ การขยายความและการพรรณนาความ ด้วยการอ้างเอกสารวิชาการชั้นปฐมนิเทศหรือทฤษฎีทั้งในประเทศและต่างประเทศ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งสัมภาษณ์นักวิชาการและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องหรือประเด็นนั้นๆ ได้ด้วย และการอ้างเหตุผลนี้เป็นอีกวิธีหนึ่งของการอธิบาย การชี้แจง หรือการบอกกล่าวสิ่งที่เป็นความเข้าใจทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย สิ่งที่มาจากการเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยคือการเถียง การโต้เถียง ได้คารม การแสดงเหตุผล หรือการอ้างเหตุผล

¹ อ่านรายละเอียดใน ไสริจ หนึ่งศิลปธรรม, **ปรัชญาภาษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558), หน้า 21-26.

² สอ เสถบุตร, **New Modern English-Thai Dictionary**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2542), หน้า 612.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 753.

มาสนับสนุนในสิ่งที่ตนเองกำลังให้เหตุผล ในทางปรัชญาท่านเรียกว่ามี argument⁴ หากกล่าวเฉพาะการให้เหตุผลในทางตรรกศาสตร์มี 2 รูปแบบ คือการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย (deductive) เป็นการสรุปความรู้ใหม่จากความรู้ที่เรามีอยู่แล้ว โดยใช้ความคิดตามหลักเหตุผล เพื่อให้ได้ความรู้ใหม่ออกมาจากความรู้เดิมนั้น และความรู้เดิมต้องเป็นส่วนรวมและเป็นสากลมากกว่า มาหาส่วนย่อยหรือส่วนที่เป็นสากลน้อยกว่ากับการอ้างเหตุผลแบบอุปนัย (inductive) เป็นการหาเหตุผลจากส่วนย่อยไปหาส่วนรวม หรือจากข้อเท็จจริงปลีกย่อยไปหาหลักทั่วไป จะได้บทสรุปที่กว้างกว่า ญาติเหตุและจะก่อให้เกิดความคิดริเริ่มแปลกๆ ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น การอ้างเหตุผลทั้ง 2 แบบดังกล่าว การอ้างเหตุผลแบบนิรนัยนิยมใช้มากกว่าการอ้างเหตุผลแบบอุปนัย การอ้างเหตุผลทั้ง 2 แบบนี้ทำให้เกิดลัทธิใหม่ขึ้น 2 ลัทธิคือ เหตุผลนิยม (แบบนิรนัย) นิยมให้เหตุผลในสิ่งที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส เช่น เรื่องพระเจ้า เรื่องนิพพาน ฯลฯ และประสบการณ์นิยม (แบบอุปนัย) นิยมให้เหตุผลในทางวิทยาศาสตร์ ไม่เชื่อต่อสิ่งที่ตามองไม่เห็น โดยมากมักจะใช้วิธีการพิสูจน์และทดลอง⁵

การวิเคราะห์เป็นวิธีการที่เกิดขึ้นหลังจากที่ความอะไรบางอย่างแล้ว การจะเกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่กำลังศึกษาหรือกำลังทำวิจัยได้อย่างกระจ่าง (clearly) มากขึ้น จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ ซึ่งการวิเคราะห์อาจจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็สามารถทำได้ หมายความว่าแม้เห็นด้วยก็ต้องให้เหตุผลหรือแม้ไม่เห็นด้วยก็ต้องให้เหตุผลเช่นเดียวกัน ส่วนจะมีความสมเหตุสมผลมากน้อยแค่ไหนนั้นขึ้นอยู่กับ การให้เหตุผลของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ ซึ่งเรื่องการวิเคราะห์ได้มีท่านผู้รู้ได้ให้ความเห็นว่า การวิเคราะห์ หมายถึงการจำแนกแยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่างๆ เพื่อค้นหาว่าทำมาจากอะไร มีองค์ประกอบอะไร ประกอบขึ้นมาได้อย่างไร เชื่อมโยงสัมพันธ์กันได้อย่างไร⁶ วิธีการที่ต้องทำต่อจากการวิเคราะห์ ได้แก่ การสังเคราะห์

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

⁵ ดูเพิ่มเติมใน ไสวฤทธิ์ บำรุงศักดิ์, **ตรรกศาสตร์เบื้องต้น**, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา, ๒๕๔๗), หน้า ๗๙-๘๐.

⁶ เกียรติศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, **การคิดเชิงวิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชักเชลมีเดีย จำกัด, 2546), หน้า 2.

(synthesis) หมายถึงการผสมผสานกันอย่างกลมกลืนของส่วนประกอบต่างๆ จนกลายเป็นสิ่งใหม่ที่มีเอกลักษณ์และคุณสมบัติเฉพาะ หรือเพื่อพึงให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ท่านสรุปว่า การสังเคราะห์เป็นวิธีการสรุปความรู้เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีลักษณะกระจัดกระจาย จนสามารถทำให้เข้าใจเรื่องนั้นๆ ได้อย่างคมชัดและครบถ้วน ก่อนจะนำไปปฏิบัติในชีวิตจริง⁷

ประเด็นการสังเคราะห์หากอ่านตามตัวอักษรที่ยกมากล่าวข้างต้นอาจจะเข้าใจยาก ซึ่งเรื่องนี้จากประสบการณ์ของการนำวิธีการสังเคราะห์ไปใช้จริงในการให้เหตุผลทั้งที่เป็นประเด็นทางปรัชญาและทางพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ผู้เขียนมีข้อสรุปว่าการสังเคราะห์ หมายถึงการเรียบเรียงข้อมูลด้วยภาษาและสำนวนของผู้ศึกษาวิจัย วิธีการสำคัญตรงนี้ก็คือการวิเคราะห์และการสังเคราะห์ต้องทำและดำเนินไปพร้อมๆ กัน เพราะหากมีการวิเคราะห์โดยไม่มีการสังเคราะห์ เหลี่ยมมุมหรือประเด็นที่ค้นพบจะไม่สมบูรณ์และไม่ครบถ้วนไปด้วย นั่นคือจะไม่มีหลักฐาน (evidence) ที่จะนำไปสู่การอ้างอิงต่อไปได้ เมื่อไม่มีหลักฐานก็เท่ากับไม่มีองค์ความรู้ใหม่เกิดขึ้น เพราะหลักฐานคือตัวอักษร (wording) หลายๆ ตัวรวมกันก่อให้เกิดข้อความ (statement) และข้อความที่ผู้ศึกษาวิจัยได้สรุปด้วยภาษาและสำนวนของผู้ศึกษาวิจัยนั้นแหละ จะเป็นหลักฐานแทนความคิด ความรู้และความเข้าใจได้เป็นอย่างดี จากหลักฐานจะกลายเป็นองค์ความรู้ใหม่ ดังนั้นวิธีการอันสำคัญของการคิดจึงเริ่มที่การตีความ ต่อด้วยการวิเคราะห์ที่ประกอบด้วยการใช้เหตุผลและการให้เหตุผล หลังจากนั้นสิ่งที่ได้คือความรู้ใหม่ (new knowledge) และความรู้ใหม่จะกลายเป็นหลักฐานใหม่ (new evidence) ที่จะนำไปสู่การศึกษาวิจัยต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด⁸

ข้อความทั้งหลายที่กล่าวมาข้างต้นสื่อความเข้าใจได้ว่า การตอบคำถามเรื่องอรรถามีการใช้ทฤษฎีความหมายอยู่ 3 ทฤษฎีคือ ทฤษฎีบ่งถึง ทฤษฎีภาพในใจ และทฤษฎีประพจน์ และใช้หลักการในส่วนที่เรียกว่าการวิเคราะห์ ซึ่งประกอบด้วยการ

⁷ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, *การคิดเชิงสังเคราะห์*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชักเชสมีเดีย จำกัด, 2546), หน้า 2 และหน้า คำนวณ.

⁸ โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, “วิธีคิดหลักการทางพุทธศาสนาสู่ทัศนะทางปรัชญา”, *วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประจำเดือนกันยายน – ธันวาคม : 2555.

ใช้เหตุผลแล้วตามด้วยการให้เหตุผล สำหรับการให้เหตุผลในทางปรัชญาเรียกว่า argument ได้แก่ การโต้เถียง การถกเถียง หรือการโต้แย้งเชิงเหตุผล ส่วนการให้เหตุผลในทางตรรกศาสตร์มี 2 ประการคือ การให้เหตุผลแบบนิรนัยและการให้เหตุผลแบบอุปนัย

3. วิเคราะห์ อัตตา (ตัวตน) ในพุทธภาษิตและปรัชญานัตตา

วิธีการในการตอบเรื่องอัตตาในบทความนี้ ผู้เขียนใช้วิธีการที่เรียกว่า การวิเคราะห์ (analysis) และ การตีความ (interpretation) ในเบื้องต้นคงต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนสุภาษิตว่า อัตตา หิ อัตตโน นาโถ ซึ่งเป็นการเขียนแบบบาลีไทย เพื่อความถูกต้องทางภาษาจึงควรเขียนเป็นภาษาบาลีว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ⁹ ตามฉันทลักษณ์ภาษาบาลีเรียกว่า 1 บาทพระคาถา แต่หากกล่าวตามหลักตรรกศาสตร์และปรัชญาเรียกว่าข้อความ (statement) และกล่าวตามหลักไวยากรณ์เรียกว่า ประโยค (sentence) พุทธศาสนสุภาษิตนี้เป็นเล่มที่ 1 ในจำนวน 3 เล่ม มีทั้งหมด 81 หน้า ความละเอียดจากสารบัญพบหลักธรรม จำนวน 33 หมวด เริ่มจากอัสติวรรค คือ หมวดตน (อยู่ในลำดับที่ 4 แห่งหมวดตน) จนถึงหมวดสุดท้าย ได้แก่ เสวนาวรรค คือ หมวดคบมิตร ความเข้าใจในพุทธศาสนสุภาษิตอย่างย่อมีเพียงเท่านี้ ส่วนผู้สนใจจะศึกษาให้มากกว่านี้ได้โปรดศึกษาด้วยตนเอง¹⁰

เป็นอันเข้าใจตรงกันว่าพุทธศาสนสุภาษิตนี้มีรายละเอียดเป็นอย่างไร ต่อไปเป็นการตอบคำถามตามประเด็นคำถามที่กล่าวแล้วข้างต้น ก่อนอื่นขอเริ่มต้นการตอบคำถามตามหลักตรรกศาสตร์ในเรื่องศัพท์และมโนภาพ (word and concept) ซึ่งให้รายละเอียดว่าศัพท์เป็นเครื่องแสดงความรู้สึกนึกคิดของเรา แม้การติดต่อกันด้วยพุทธิปัญญาก็ลงเอยด้วยศัพท์ และนิมิต (sign) ทุกอย่างที่มีมนุษย์กำหนดขึ้นหรือสร้างขึ้นในที่สุดก็ต้องการความหมาย ศัพท์จึงเป็นนิมิตเครื่องแสดงแทนความคิดของมนุษย์ได้ชัดเจนที่สุด จุดมุ่งหมายของศัพท์จริงๆ อยู่ที่การใช้ให้เป็นพาหนะอะไรสักอย่างหนึ่ง

⁹ พ.ธ. 25/36/66. ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2546), หน้า 1.

¹⁰ ดูรายละเอียดในเล่มเดียวกัน, หน้า 1-81.

ในสมอง หรือในความรู้สึกนึกคิดไปให้คนอื่นได้รู้ตาม ดังนั้นศัพท์จึงเป็นพยานในการชี้ให้เห็นความคิดที่มีอยู่ภายในของมนุษย์¹¹ คำศัพท์สำคัญในที่นี้คือ อิตตา เมื่อพูดถึงอิตตา เป็นเหตุให้เกิดมโนภาพถึงตัวตนของตนเองและหรือตัวตนของคนแต่ละคน เห็นอะไรก็เห็นตัวตนที่เป็นเนื้อหนังที่รวมกันเป็นก้อนเนื้อประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย จนก่อให้เกิดการกำหนดร่วมกันว่า นี่คือนาย ก. นาย ข. นายแดง นายดำ หมู เห็ด เป็ด ไก่ ฯลฯ ไม่ได้หมายถึงอย่างอื่นนอกจากที่กำหนดจนรับรู้ร่วมกันแล้ว ซึ่งตรงกับหลักตรรกศาสตร์เรื่องนิमितตามสัญญา (conventional sign) หมายถึงนิमितที่กำหนดรู้ร่วมกัน เป็นนิमितที่มนุษย์กำหนดขึ้นสร้างขึ้น (artifacts) เป็นจำนวนมากและหาที่ยุติมิได้ ทั้งนี้เพื่อให้มนุษย์ได้รู้สิ่งต่างๆ และติดต่อซึ่งกันและกันได้รวดเร็วมากขึ้น¹²

ข้อความที่กล่าวมามีความสอดคล้องสัมพันธ์กับทฤษฎีการบ่งถึง หมายถึงว่า ความหมายคือสิ่ง (ต่าง-ผู้เขียน) ในโลกที่ถูกหมายถึง ในที่นี้ได้แก่คำว่า อิตตา (เป็นการกำหนดรู้ร่วมกันว่าภาวะอย่างนี้เรียกว่า อิตตา นะ หรือแม้แต่ภาวะอย่างนี้เรียกว่า God-พระเจ้า พระพรหม นะ ฯลฯ) ซึ่งเป็นคำที่พวกเรากำลังบ่งถึง ระบุถึงหรือกล่าวถึงมากอยู่ในขณะนี้ โดยไม่ได้บ่งถึง ระบุถึงหรือกล่าวถึงคำอื่นๆ นอกจากคำว่า อิตตา เท่านั้น และสอดคล้องสัมพันธ์กับทฤษฎีภาพในใจ ซึ่งเป็นไปตามสามัญสำนึกเกี่ยวกับความหมาย จนก่อให้เกิดมโนทัศน์หรือเกิดภาพในใจ¹³ ว่า ผู้มีรูปร่างลักษณะท่าทางเป็นอย่างนี้เรียกว่า มนุษย์บ้าง คนบ้าง หากกล่าวในทางความหมายได้แก่ตัวตนของคนแต่ละคนนี้เอง มีคำถามแทรกระหว่างกลางว่าแล้วคนเรารู้สิ่งต่างๆ ได้อย่างไร ? ตอบว่า การที่คนเรารู้สิ่งต่างๆ ได้เพราะคนเรามีอำนาจรู้ (knowledge power) อยู่ภายใน (interior) อย่างเช่นเมื่อคนเดินเข้าไปในป่าพอมองเห็นรอยเท้าข้างกับรอยเท้าไก่จะมีความรู้สึกที่ต่างกัน นั่นคือเมื่อเห็นรอยเท้าข้างจะรู้สึกตกใจและกลัวข้างจะเหยียบ เหลียวซ้ายแลขวามองหาว่าข้างอยู่ไหนเผื่อจะได้วิ่งหนีทัน แต่ในขณะที่มองเห็นรอยเท้าไก่จะเกิดความรู้สึกตรงข้ามคือไม่รู้สึกกลัว แต่กลับรู้สึกอยากจับไก่เพื่อต้มหรือแกงกินเป็นอาหารด้วยซ้ำไป การที่คนมีความรู้สึกเป็นอย่างนี้เพราะทั้งรอยเท้าข้างกับรอยเท้าไก่เป็นนิมิต

¹¹ โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, *ตรรกศาสตร์เบื้องต้น*, หน้า 18.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

¹³ ไสริจจ์ หงศ์ลดารมณ, *ปรัชญาภาษา*, หน้า 21 กับ 24.

ตามแบบ (formal sign) หมายถึงนิมิตที่เกิดจากแม่แบบอันเป็นนิมิตที่อยู่ภายในอำนาจรู้¹⁴ ความละเอียดที่กล่าวมาข้างต้นช่วยสะท้อนย้อนกลับไปสู่ความหมายของนิมิต (sign) ซึ่งหมายถึงเครื่องแสดงให้ทราบถึงบางสิ่งบางอย่างนอกเหนือจากตัวมันเอง หรืออีกนัยหนึ่ง นิมิต หมายถึงความประทับใจที่เกิดทางประสาทสัมผัส และสามารถนำอะไรบางสิ่งบางอย่างนอกเหนือจากตัวมันเอง สู่จิตใจหรือความรู้สึกนึกคิดได้ด้วย¹⁵ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า ทั้งรอยเท้าช้างและรอยเท้าไก่ต่างเป็นสิ่งแทนตัวช้างและตัวไก่ ทั้งๆ ที่ตัวช้างและตัวไก่ไม่ปรากฏ ณ ตรงนั้น แต่ได้สร้างความรู้สึกที่แตกต่างกันได้อย่างประหลาดใจ

ขอกลับไปพิจารณาอีกหน่อย ซึ่งได้แก่ปรัชญาภาษาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับความหมาย สิ่งที่เราสนใจในขณะนี้คือในการคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของความหมาย เป็นธรรมชาติอยู่เองที่เราจะพบว่าความคิดกับความหมายสัมพันธ์กันอย่างมาก เมื่อเราจะพูดอะไรเรามักจะคิดก่อน หากเราพูดโดยไม่ยั้งคิดอาจก่อเกิดปัญหาได้ อย่างไรก็ตามสามัญสำนึกบอกเราว่า ความคิดกับความหมายสัมพันธ์กันในแง่ที่ว่า ความคิดคือคำพูดที่ยังไม่ได้พูดออกมา และคำพูดดังกล่าวนั้นย่อมเกิดจากความเข้าใจ ได้แก่การที่ผู้คิดรู้อยู่ว่าตนเองกำลังพูดอะไรออกมา และมีความตั้งใจหรือความประสงค์ที่จะสื่ออะไรออกมา¹⁶ ขอยกตัวอย่างพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า อตตานิ อตตโน นาโถ หากนำแนวคิดปรัชญาภาษาว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับความหมายมาอธิบายแล้ว สามารถอธิบายได้ว่า คำสำคัญอาจแบ่งได้ 2 ส่วนคือ อตตานิ กับ อตตโน นาโถ ผู้แต่งบทพระคาถานี้กำลังนำเสนอคำว่า อตตานิ (ตัวตน) สุภาษิตของชาวบ้านคือเป็นคำแห่งภาษาที่พอมิใครเอ่ยขึ้นชาวบ้านจะรู้และเข้าใจในทันที ซึ่งภาษาดังกล่าวเรียกตามปรัชญาภาษาว่า ภาษาธรรมชาติหรือภาษาสามัญ (common language)¹⁷ คำว่า อตตานิ เป็นคำในทางภาษาที่ชาวบ้านทั่วไปรู้จักกันเป็นอย่างดี และคำว่า อตตโน เป็นภาษาสามัญหรือภาษาธรรมชาติที่ชาวบ้านรู้เข้าใจกัน

¹⁴ ไฉววิทย์ บำรุงศักดิ์, *ตรรกศาสตร์เบื้องต้น*, หน้า 19.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

¹⁶ ไสริจจ์ หงศ์ลดารมณ, *ปรัชญาภาษา*, หน้า 171.

¹⁷ ไฉววิทย์ บำรุงศักดิ์, *ตรรกศาสตร์เบื้องต้น*, หน้า 17.

ทั่วไปว่ามันคืออะไรหรือหมายถึงอะไร ทั้งนี้เพราะอัตตาเป็นชื่ออะไรที่นิยมเรียกกัน ชื่อแต่ละชื่อหมายถึงวัตถุ (ตัวตนหรือตัวคน-ผู้เขียน) วัตถุคือความหมายของคำ (A name means an object. The object is its meaning.)¹⁸ ดังนั้น คำสำคัญแห่งพุทธศาสนาสุภาสิตที่ว่า อัตตา หิ จัตเป็นสวณมมิตตํ นั้นคือพอเอ่ยคำว่า อัตตา จะรู้จักและเข้าใจตรงกันในทันทีว่า หมายถึงเราชาวบ้านทั้งชายและหญิงทั้งเด็กและผู้ใหญ่ที่เห็นๆ กันอยู่นี่เอง โดยจะไม่รู้จักและเข้าใจเป็นนัยอื่น ส่วนคำว่า อัตตโน นาโถ เป็นส่วนของความหมาย นั่นคือผู้แต่งบาทพระคาถานี้ประสงค์หรือตั้งใจสอนคนธรรมดาทั่วไปให้ทำตนสร้างตนให้เป็นที่พักพิงที่อาศัยของตน และหากอธิบายตามหลักตรรกศาสตร์ว่าด้วยศัพท์และมโนภาพ (word and concept) อธิบายได้ว่า อัตตา ก็ศัพท์หนึ่ง หิ ก็ศัพท์หนึ่ง อัตตโน ก็ศัพท์หนึ่ง และนาโถก็ศัพท์หนึ่ง เมื่อนำศัพท์ทั้ง 4 ศัพท์มาเข้ารูปประโยคเป็น 1 บาทพระคาถา อีกนัยหนึ่งท่านเรียกว่า ข้อความอันหมายถึงความหมายของประโยค¹⁹ เมื่อเป็นประโยคจึงก่อให้เกิดความหมายใหม่ (new meaning) ว่า ตนนั้นแหละ เป็นที่พักพิงของตน หรือตัวอย่างในทางตรรกศาสตร์ได้แก่ ผม ก็ศัพท์หนึ่ง รัก ก็ศัพท์หนึ่ง คุณ ก็ศัพท์หนึ่ง เมื่อนำศัพท์ทั้ง 3 มาเข้ารูปประโยคเป็น ผม รัก คุณ จึงก่อให้เกิดความหมายใหม่ ว่า ผมรักคุณ (จริงๆ นะ จะทอดทิ้งและจะรักตลอดไป) ซึ่งผู้พูดกับคนที่กำลังฟังอยู่ จะเกิดความรู้สึกใหม่ขึ้นมาทันที โดยที่ศัพท์ว่า ผม รัก และคุณไม่มีความหมายอะไรเลย แต่ผู้พูดต่างหากเป็นผู้เข้าใจในความหมายใหม่ที่เกิดขึ้นนั้น ซึ่งสอดคล้องและสัมพันธ์กับทฤษฎีประพจน์ที่หมายถึงความหมายคือประพจน์ นั่นคือคำว่า ประพจน์ในทางตรรกศาสตร์มีความหมายเท่ากับคำว่า ญัตติ ญัตติก็คือประพจน์ (proposition) หมายถึงข้อความหรือคำพูดที่เปล่งออกมาในลักษณะแถลงข้อความเชิงอุเทศ ซึ่งเป็นการแสดงให้ทราบว่าจะอะไรถูกอะไรผิด หรือประโยคที่มีค่าไม่จริงก็เท็จอย่างใดอย่างหนึ่ง อีกนัยหนึ่ง ญัตติหรือประพจน์ก็คือประโยค (sentence) ในทางไวยากรณ์ ที่สามารถ

¹⁸ โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์, **ขอบฟ้าแห่งปรัชญา ความรู้ ปรัชญา และสังคมไทย**, รายงานการวิจัย ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541, หน้า 210.

¹⁹ ปกรณ์ สิงห์สุริยา, "ความจริงของเรื่องเล่าทางศาสนา", **วิทยานพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 9.

นำไปใช้ในการให้เหตุผลทางตรรกศาสตร์ได้²⁰ หากย้อนกลับไปที่บาทพระคาถาข้างต้น มาเข้ารูปประโยคจะได้ประโยคที่สมบูรณ์ใหม่ว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ โหติ. เพราะประโยคนี้เป็นประโยคกัตตฺวาจก รู้ได้จากศัพท์ว่า โหติ ศัพท์ว่า นาโถ เป็นศัพท์ขยายหรือเป็นคำคุณศัพท์ของโหติอีกทีหนึ่ง²¹ เมื่อมีข้อความครบถ้วนอย่างนี้แล้ว จึงเกิดความหมายใหม่ในทันที ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างความคิด (thought) กับ ความหมาย (meaning) ตรงกันจึงจะก่อให้เกิดความหมายใหม่ตามที่กล่าวแล้ว

ลำดับต่อไปผู้เขียนจึงได้ตอบคำถามเกี่ยวกับอัตตา (ตัวตน) ผ่านมุมมองทาง พุทธศาสนา โดยเริ่มที่คัมภีร์ปกรณวิเสสนามว่า มลิตทปัญหา ในปฐมวรรค นามปัญหา ที่ 1 ซึ่งเป็นการสนทนากันระหว่างพระนาคเสนกับพระยามิลินท์ว่า พอเริ่มสนทนาพระยามิลินท์ตั้งคำถามว่า พระผู้เป็นเจ้าชื่อไร (กินนาโมสิ) พระนาคเสนตอบว่า เพื่อนพรหมจรรย์เรียกอาตมาภาพว่า นาคเสน (นาคเสนโนติ สมฺมาจรณฺติ) พระยามิลินท์ถามต่อว่า สมณะผู้นั้นอยู่ตรงหน้านั้นคือนาคเสน พระนาคเสนทูลตอบว่า หามิได้ แล้วพระยามิลินท์ก็ถามต่อว่า เกสา ผมหรือชื่อนาคเสน, โลมา ขนหรือชื่อนาคเสน, นขา เล็บหรือชื่อนาคเสน ฯลฯ ถามอะไรต่อมิอะไรมากมาย พระนาคเสนได้แต่ทูลตอบว่า หามิได้ มหาบพิตร และทูลตอบเป็นวาทจาสุดท้ายว่าทั้งหมดที่กล่าวมาเหล่านี้แหละ รวมกันจึงเรียกว่า นาคเสน แล้วทูลถามกลับว่า มหาบพิตรมาด้วยอะไร พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า มาด้วยราชรถ พระนาคเสนทูลถามว่า อีโง่ งอนั่นหรือชื่อว่ารถ จุกก็จักรนั่นหรือชื่อว่ารถ ยุค แก่นั่นหรือชื่อว่ารถ ฯลฯ พระยามิลินท์ได้ตรัสตอบปฏิเสธว่า หามิได้ หามิได้ และพระยามิลินท์ต่างตรัสตอบเป็นวาทจาสุดท้ายเช่นกันว่า ทั้งหมดที่กล่าวมาเหล่านี้แหละเรียกว่า ราชรถ²²

ประเด็นที่ควรพิจารณาร่วมกันได้แก่การนำเสนอหลักธรรมข้อแรก ในหนังสือ พุทธศาสนาสุภาชีตคือหลักธรรมเรื่อง ‘อัตตา’ และในหนังสือมลิตทปัญหาก็นำเสนอหลักธรรมเกี่ยวกับ ‘อัตตา’ เหมือนกัน เพราะหลังจากพระยามิลินท์ได้พบพระนาคเสนแล้ว คำถามแรกที่ตรัสถามถึงคือตัวตนว่าชื่ออะไรหรือเป็นใคร เป็นการถามตอบกันไป

²⁰ โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, *ตรรกศาสตร์เบื้องต้น*, หน้า 46.

²¹ พระมหานายม อุตตโม, *หลักบาลีไวยากรณ์*, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนันทารธรรม, 2537), หน้า 47.

²² เก็บความจาก มลิตทปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, 2549), หน้า 45-54.

มาเกี่ยวกับตัวตนทั้งสิ้น ในที่สุดต่างเข้าใจกันเป็นอย่างดี การตอบอย่างนี้ชวนให้คิดว่า ผู้ประพันธ์หนังสือมิลินทปัญหาท่านกำลังนำเสนอสิ่งที่สามารถรับรู้ในระดับประสาทสัมผัส ในที่นี้ก็คืออรรถาหรือตัวตนของบุคคลแต่ละคน หรือคิดให้ละเอียดและลึกซึ้งไปมากกว่านี้ได้ว่า ผู้แต่งหนังสือมิลินทปัญหาท่านกำลังอธิบายหลักธรรมเรื่องขันธห้า ท่านคงมีเป้าหมายเพื่อให้คนอ่านได้เข้าใจตัวตนของคนแต่ละคนว่าทุกคนล้วนเกิดจากองค์ประกอบที่เรียกว่า ธาตุ 4 ขันธ์ 5 นะ ไม่มีสาระสำคัญอะไรหรอก ลักวันหนึ่งจักต้องแตกสลายไป หอะไรเป็นแก่นสารมิได้ เป็นสิ่งไม่ควรยึดถือ ให้รู้จักปลงใจวางใจกับสิ่งที่เรียกว่า สังขาร ส่วนเรื่องตนในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิตผู้แต่งได้สอนเรื่องตนในหลายมิติ เช่น การชนะตนนั้นแหละเป็นดี (อตฺตา หเว ชิตํ เสยโย), ได้ยินว่าตนแลฝึกได้ยาก (อตฺตา हि กिर तुष्टโम्), ชนะตนนั้นแหละ เป็นดี (อตฺตา หเว ชิตํ เสยโย). ความรัก (อื่น) เสมอด้วยตนไม่มี (นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ), ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นให้ดี (อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญญฺวา รุกฺเขยฺย นํ สุรูกฺขิตํ), และ ไม่ควรพร่ำประโยชนตน เพราะประโยชน์ผู้อื่นแม้มาก (อตฺตทตฺถํ ปฺรตฺเถน พฺหุนาปีน นหาเปย) ²³ และอื่นๆ อีกมาก

ข้อความที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการคลี่หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต ให้เห็นรายละเอียดทั้งภาพรวมและภาพกว้างของหนังสือทั้งหมด ซึ่งจะมีส่วนช่วยให้คิดต่อไปได้อีก ประเด็นที่ชวนให้คิดได้แก่การตั้งคำถามว่า ทำไมหรือเพราะเหตุใดท่านผู้แต่งหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต จึงเริ่มที่เรื่องตนหรือตัวตนก่อน หากเราคิดแบบธรรมดาสามัญ จะเห็นว่าสิ่งที่ใกล้ประสาทสัมผัสมากที่สุดคือตัวเราเอง โดยหลักตามสำรวจตั้งแต่ศีรษะจรดเท้าจะเห็นส่วนประกอบของร่างกายได้ชัดว่า อวัยวะทั้งหมดทั้งปวงนี้คือสิ่งประกอบให้เกิดเป็นตัวตนของตนอย่างแท้จริง ไม่ใช่ของคนอื่นแต่อย่างใด เมื่อคนแต่ละคนมองเห็นตัวตนของตนกระจ่างชัดอย่างนี้แล้ว ลำดับต่อไปท่านจึงมุ่งสอนไม่ให้ตั้งตนไว้ในความประมาทขาดสติ ให้รู้จักใช้ชีวิตและดำเนินชีวิตอย่างมีสติ (อปฺปมาโท อมตฺปทํ = ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย) จนมีชีวิตอยู่อย่างสุขสันต์ ชีวิตจะมีสุขสันต์ได้จะต้องทำกรรมดี (อกตํ ทุกกฺกํ เสยโย = ความชั่ว ไม่ทำเลยดีกว่า) ต่อจากนั้นท่านจะสอนเรื่องกิเลส เรื่องบุญ เรื่องบาป ฯลฯ จนถึงหมวดสุดท้ายว่า

²³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม**, หน้า 4.

ด้วยเรื่องการคบหาสมาคมกับคนอื่น (วิสุตาสา ภยมนุเวติ = เพราะความไวใจ ภยจึงตามมา หรือ ยัม เหวติ ตาติโส = คบคนใด ก็เป็นคนเช่นนั้นแล)²⁴

คราวนี้มาถึงการตอบคำถามเรื่องอัตตาผ่านหลักบาลีไวยากรณ์ และเรื่องเล่าในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ประเด็นหลักแห่งคำถามที่ถามว่า การสอนเรื่องอัตตาในพุทธศาสนสุภาษิตเป็นบาทพระคาถาเต็มว่า **อัตตา** หิ อัตตโน นาโถ นั้นจะไม่ขัดกับการสอนเรื่อง **อนัตตา** ในหลักไตรลักษณ์ดอกหรือ ? หากนำเรื่องอัตตากับเรื่องอนัตตาไปเปรียบเทียบกับคำว่า อัตติ ปัจจัยกับ นัตติ ปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยหมวดอาชยาตแห่งบาลีไวยากรณ์ได้ว่า อัตติ มีรากศัพท์มาจาก อส ธาตุ ในความมีความเป็น ลง ติ วิภัตติ แปลง อส ธาตุกับ ติ วิภัตติ สำเร็จรูปเป็น อัตติ (อตุติ) แปลว่า ย่อมมี ย่อมเป็นส่วน นัตติ มีรากศัพท์มาจาก อส ธาตุ ในความมีความเป็น ลง น ศัพท์ (ซึ่งเป็นนิบาต

บอกปฏิเสธ แปลว่า ไม่, มิใช่, หามิได้ มีไว้สำหรับใช้ปฏิเสธบทนามบ้าง กิริยาบ้าง เมื่อปฏิเสธบทใดก็เรียงไว้หน้าบทนั้น) แปลง อส ธาตุกับ ติ วิภัตติ สำเร็จรูปเป็น นัตติ (นตุติ) แปลว่า ย่อมไม่มี ย่อมไม่เป็น²⁵

เมื่อนำไปเปรียบเทียบแล้วสามารถวิเคราะห์ได้ว่าคำว่า นัตติ หากไม่มีคำว่า อัตติ อยู่ก่อนแล้ว นัตติ จะไม่ปรากฏเป็นศัพท์ที่มีความหมายสมบูรณ์หรือจะไม่มี ความหมายอะไรเลย เพราะในคำว่า นัตติ มีคำว่า อัตติ อยู่ภายในคำว่า นัตติ นั้นด้วย (น + อัตติ = นัตติ) เป็นธรรมชาติของการเรียนภาษาบาลี ครูอาจารย์ผู้สอนท่านจะสอนให้รู้จักอัตติ (มี) ก่อนสอนให้รู้จักนัตติ (ไม่มี) แต่พอรู้ความหมายของอัตติแล้วจะเป็น การง่ายต่อการรู้ความหมายของนัตติ หรือพูดแบบเข้าใจอย่างง่าย ๆ คือพูดว่า คำว่า ไม่มี ยังมีคำว่า มี อยู่ในคำว่า ไม่มี นั้นเลย ส่วนวนภาษาบาลีท่านกล่าวว่าเรื่อง อัตติกับนัตติ เข้าใจอย่างไร เรื่องอัตตากับอนัตตาก็ควรเข้าใจอย่างนั้น นั้นหมายความว่าคำว่า อัตตา แปลว่า ตนหรือตัวตน เป็นศัพท์นามศัพท์หนึ่ง ไม่ใช่ศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจากอะไร ส่วนอนัตตาเป็นศัพท์นามที่สำเร็จรูปมาจากการลง น ศัพท์เป็นนิบาตบอกปฏิเสธคำว่า

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

²⁵ พระมหาเทียบ สิริญาโณ, การใช้ภาษาบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 36.

อิตตา (น + อิตตา) แล้วแปลง น เป็น อน (นำ อน ศัพท์ไปวางไว้หน้า อตติ ละครูป
อ ที่หน้า อตติ) จึงสำเร็จรูปเป็น อนัตตา ความตรงนี้หมายความว่าคำว่า อนัตตา จะไม่มี
ความหมายอะไรเลยหากไม่มีคำว่า อิตตา ซึ่งมีมาก่อนและคำว่า อิตตา ที่แปลว่า
ตน ตัวตน บุคคล เรา เขา ฯลฯ นี่เป็นภาษาสามัญหรือภาษาธรรมดาที่ชาวบ้านชาวเมือง
รู้จักกันเป็นอย่างดี เมื่ออิตตาเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีแล้วการจะสอนเรื่องอนัตตา
จะกลายเป็นเรื่องง่ายมากขึ้น หรือไม่อย่างนั้นโดยถือความเป็นธรรมดาว่าเมื่อคนเรา
เบื่อหน่ายคลายความยึดมั่นในอิตตาแล้ว คนเราก็มองหาสิ่งที่มีใช่อิตตา (คืออนัตตา)
ด้วยตนเอง ซึ่งจะกลายเป็นพลังสร้างกำลังใจในการปฏิบัติธรรมให้ยิ่งยวดต่อไป
ดังนั้นมรรคผลนิพพานจะเป็นอันหวังได้อย่างแน่นอนในวันข้างหน้า

ข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นการวิเคราะห์ตามหลักบาลีไวยากรณ์ ซึ่งได้
ให้ความกระจ่างตามกรอบภาษาบาลี แต่เพื่อเป็นการศึกษากรณีตัวอย่างการสอนจาก..
สิ่งมีไป.สู่.สิ่งไม่มี ผู้เขียนจะไม่วิเคราะห์โดยให้ผู้อ่านได้เทียบเคียงกับข้อความที่กล่าว
แล้วด้วยตัวตนของผู้อ่านเอง กรณีตัวอย่างปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทแห่งประวัติ
ของพระอนูรุทธเถระ ความย่อว่า²⁶ มีอยู่ครอบครัวหนึ่งมีอาชีพเป็นชาวนาแต่สืบเชื้อสาย
จากศากยวงศ์ ครอบครัวนี้มีลูกชาย 2 คน พระอนูรุทธเถระเป็นหนึ่งในลูก 2 คนนั้น
พี่ชายตั้งใจจะออกบวชจึงเรียกน้องชายคือพระอนูรุทธเถระคราวเป็นเด็กหนุ่มมา
พร่ำสอนให้รู้จักวิธีทำไร่ไถนา รวมทั้งการประกอบกสิกรรมอื่นๆ ให้น้องชายได้รู้ทั้งหมด
น้องชายเป็นคนชอบเล่นการละเล่นต่างๆ มาก ในการเล่นแต่ละครั้งจะมีขนมที่แม่
ทำเป็นสิ่งของแลกเปลี่ยน มีอยู่วันหนึ่งเล่นแพ้บ่อยมากจนเป็นเหตุให้ขนมหมดคา
ที่เตรียมมาจากบ้าน จึงได้บอกให้สาวใช้ไปขอขนมที่บ้านมาเพิ่มเติมให้ สาวใช้รีบไปที่
บ้านแต่ไม่มีขนมติดมือมา เด็กหนุ่มจึงกลับมาที่บ้านเพื่อขอขนมเพิ่ม พอมาถึงบ้าน
แม่เลยบอกว่า ขนมไม่มีแล้ว ชีวิตเด็กหนุ่มเป็นคนไม่เคยได้ยินคำว่าไม่มี เคยได้ยิน
แต่คำว่ามี คืออยากได้อะไรจะได้ทุกอย่าง แม้แต่ขนมที่ชอบเวลาต้องการก็ต้องได้ตั้งใจ
ปรารถนาทุกครั้ง คราวนี้เช่นกัน เด็กหนุ่มเอ่ยขอแม่ต่อว่า ผมอยากได้ 'ขนมไม่มี'
ภาษาบาลีท่านใช้ศัพท์ว่า **นัตถิปิโว** แปลว่า **ขนมไม่มี** เมื่อสถานการณ์เป็นอย่างนั้น

²⁶ มหาภูมิภวราชวิทยาลัย, พระธรรมมปปัญญกถาแปล ภาค 8, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิ
ราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 132-135.

แม่นึกขึ้นได้ว่าตลอดชีวิตของลูกชายคนนี้ไม่เคยได้ยินคำว่า **ไม่มี** แม้แต่ข้าวกินในจานข้าวเด็กหนุ่มยังไม่เคยเห็นเลยว่าข้าวมาจากไหน ชาวนาทำอย่างไรจึงมีข้าวมาอยู่ในจาน เพื่อเป็นการบอกความจริงกับลูกแม่จึงเปิดถาดขนมที่ว่างเปล่าให้ลูกชายดู พร้อมกับพูดกับลูกชายว่า นี่เิงลูกที่แม่พูดว่าขนมไม่มีคือไม่มีขนมในถาดนี้แล้ว ถาดว่างเปล่าจากขนม เด็กหนุ่มผู้เป็นลูกจึงได้รู้ความหมายของคำว่า ขนมไม่มี จากคำบอกกล่าวของแม่ในวันนั้นนั่นเอง

ส่วนการตอบอัตตา (ตัวตน) ผ่านทัศนะปรัชญาอนัตตานั้น โดยพิจารณาได้จาก ศัพท์ภาษาบาลีว่า อนัตตา แปลว่า ความเป็นของไม่ใช่ตน แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า soullessness or non-self²⁷ หรือในที่บางแห่งคำว่า non-self มีนัยเดียวกับคำว่า non-ego โดยไม่ได้ให้นิยามความหมาย (definition) อะไร แต่ชี้ข้อบ่งบอกว่าคำว่า non-ego และ non-self มีความหมายตรงข้ามกับ อัตตา (ego) ซึ่งหมายถึงองค์ประกอบหนึ่งของมนุษย์ เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการรับรู้ และแสดงปัจเจกภาพของแต่ละคน สำนักปรัชญาบางสำนักยอมรับว่า อัตตาที่เที่ยงแท้ถาวรนี้มีอยู่จริง แต่บางสำนักปฏิเสธว่า อัตตาที่ว่ามีไม่มีอยู่จริง²⁸ และในที่อีกแห่งหนึ่งก็กล่าวเป็นนัยเดียวกันคือ อนัตตา หมายถึง non-ego เหมือนกันกับ non-self ตรงข้ามกับ ego (อัตตา) ที่หมายถึงตัวตน, เข้าใจได้หลายรูปการในฐานะที่เป็นสาระทางจิตวิญญาณที่รับรู้ด้วยการตรัสรู้ตรง, ตัวตนเป็นการแสดงปัจเจกภาพของแต่ละบุคคล, สำนักปรัชญาบางสำนักยอมรับว่าอัตตาเป็นสิ่งมีอยู่อย่างถาวร แต่บางสำนักก็ปฏิเสธ²⁹

ถ้อยคำทั้งหมดข้างต้นเป็นความพยายามในการอธิบายความหมายคำว่า อนัตตา แต่ถ้อยคำทั้งหมดไม่ได้ให้ความหมายแบบตรงตามรูปศัพท์ว่าอนัตตามีถึงอะไรหรืออนัตตาคืออะไร? กล่าวเพียงว่า บางสำนักก็ปฏิเสธ (อัตตา/ตัวตน) โดยแนะนำ

²⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 104.

²⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ดักติไลกราฟการพิมพ์, 2548), หน้า 30.

²⁹ เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, **พจนานุกรมปรัชญา อังกฤษ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ออฟเซ็ท เพรส จำกัด, 2547), หน้า 61.

ให้ไปศึกษาความหมายของอัตตาอีกต่อหนึ่ง เมื่อพิจารณาคำอธิบายดังกล่าวทำให้เห็นว่า คำอธิบายในเชิงปรัชญา (อนัตตา) ก็ไม่ได้แตกต่างจากอธิบายตามหลักบาลี ไวยากรณ์ หรือผ่านเรื่องเล่าในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทแต่อย่างใด (คือชี้ให้เห็นอัตตาผ่านพุทธภาสิตว่า อัตตา หิ...ไปสู่อันตตาผ่านไตรลักษณ์) เพราะมีวิธีการอธิบายและแสวงหาคำตอบในลักษณะเดียวกัน คือ การย้อนกลับไปศึกษาความหมายของอัตตา ก่อนแล้วจะช่วยให้เข้าใจความหมายของอนัตตาได้เอง โดยกล่าวว่า non-ego อนัตตา เหมือนกันกับ non-self ตรงกันข้ามกับ ego (อัตตา) ดู ego ประกอบ³⁰ และในอีกแห่งหนึ่งก็กล่าวเป็นนัยเดียวกันคือกล่าวว่า non-ego; non-self อนัตตา : มีความหมายตรงกันข้ามกับ อัตตา (ego) ดู ego ประกอบ³¹

คำตอบที่กล่าวมาช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับวิธีการตอบประเด็นปัญหาของบทความนี้ว่า วิธีการตอบมีความเหมือนหรือคล้ายกับวิธีการตอบพุทธภาสิตตามรายละเอียดที่กล่าวแล้วข้างต้น นั่นคือการกล่าวถึงความมีก่อนแล้วจึงกล่าวถึงความไม่มีในภายหลัง โดยให้เหตุผลว่าความไม่มีก็มีนัยตรงข้ามกันกับความมีนั้นแหละ หรือการกล่าวถึงความมีตัวตน (อัตตตา) ก่อนแล้วจึงกล่าวถึงความไม่มีตัวตน (อนัตตา) ในภายหลัง โดยให้เหตุผลว่าความไม่มีตัวตน (อนัตตา) ก็มีนัยตรงกันข้ามกับความมีตัวตน (อัตตตา) นั้นแหละ หรือกล่าวถึงวิธีการตอบอีกนัยหนึ่งได้ว่า วิธีการตอบประเด็นปัญหานี้เป็นการตอบด้วยการกล่าวถึงสิ่งที่ปรากฏเป็นรูปธรรมที่สามารถรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสมีทางตา คือสามารถเห็นได้ด้วยสายตา ทางกาย คือสามารถสัมผัสแตะต้องได้ด้วยกาย เป็นต้น แล้วจึงไปกล่าวถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมคือความไม่มีไม่เป็นที่แท้จริง แท้ที่จริงแล้วแก่นแท้แห่งตัวตนคือเป็นสิ่งที่ว่าง (empty) ในประเด็นนี้มีคำถามว่า ทำไมจึงถือว่าสิ่งทั้งปวงว่าง? โดยท่านตอบว่า กรณีที่สิ่งทั้งปวงว่างนั้น เพราะว่ามันว่างจากตัวตนหรือของตน คือ สิ่งที่จะยึดเป็นสาระว่าตัวตนของตนนั้นไม่มี ในสิ่งใด ในนาม ในรูป ในผลิตผลต่างๆ ที่เกิดจากนามรูป การที่เรายืนยันตามหลัก

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138.

³¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, หน้า 72.

พุทธศาสนาว่าสิ่งทั้งปวงว่างนั้น ไม่มีความหมายอะไร นอกจากมันว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนของตน³²

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าการตอบประเด็นปัญหาเรื่องอัตตา (ตัวตน) ผ่านพุทธภาษิตที่ว่า อัตตา หิ อัตตโน นาโถ และแนวคิดหลักการทางปรัชญานัตตาที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจว่า การตอบประเด็นปัญหาดังกล่าวเป็นไปในทิศทางหรือลักษณะเดียวกัน คือ จะอธิบายหรือตอบในสิ่งที่สามารถพบเห็นได้ในระดับประสาทสัมผัสด้วยการพบเห็นได้ทางตาและสัมผัสจะต้องได้ทางกายก่อน แล้วจึงอธิบายหรือตอบสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้งลงไปอีก จนรู้แจ้งแทงตลอดด้วยปัญญาญาณเองว่า ที่มวลมนุษยชาติต่างพากันยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู ของกู ตัวตนของตนนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นสิ่งหลอกลวง ภาพลวงตา หรือเป็นเพียงมายา (illusion) คือมีภาวะว่างเปล่า (empty) และในที่บางแห่งท่านเรียกว่า สุญญตา ซึ่งหมายถึงความว่างหรือความว่างเปล่า (emptiness or void) และการที่มีการยึดมั่นถือว่า ‘เป็นตัวตนของตนหรือตัวกู ของกู’ นี้จัดว่าเป็นความผิดพลาดคลาดเคลื่อนอันหนักหน่วง (core error) ของมวลมนุษยชาติตราบเท่าทุกวันนี้

4. สรุป

คำสำคัญในที่นี้ได้แก่คำว่า อัตตา (ภาษาที่สื่อแล้วเข้าใจอย่างง่ายคือคำว่า ตัวตนของตน หรือ ตัวกูของกูก็เรียก) ซึ่งเป็นคำหลักในพุทธภาษิต (Buddhist saying) เต็มบาทพระคาถาว่า ‘อัตตา หิ อัตตโน นาโถ’ และพุทธภาษิตนี้ถือว่าเป็นพุทธภาษิตสำคัญที่ถูกนำมากล่าวสอน และนำมาพูดมาเขียนอ้างอิงมากที่สุดกว่าภาษิตอื่นๆ แต่เมื่อนำคำว่า อัตตา ไปวิเคราะห์ผ่านศาสตร์ต่างๆ แล้วพบว่า คำว่า อัตตา เป็นเพียงคำคำหนึ่งหรือศัพท์ศัพท์หนึ่งในทางตรรกศาสตร์ เพราะคำว่าอัตตาเป็นนิมิต (sign) ที่แทนความเข้าใจอะไรบางอย่างต่อคนอื่นให้รู้ความหมายมากขึ้น เรื่องเล่าในมิลินทปัญหาบอกรเราให้ทราบว่าตัวตนที่เรียกว่าคนในชื่อพระนาคเสนกับพระยา

³² พุทธทาสภิกขุ, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันธรรมสภา, มปป.), หน้า ๑๐๒. สาระสำคัญของเรื่องนี้สรุปลงในข้อความว่า The Buddha said that the assertion that all things are empty refers to nothing than the awareness that they are empty of selfhood.

มิลินท์ล้วนประกอบกันขึ้นจากธาตุ 4 ชั้น 5 ก่อนที่จะเข้าใจสิ่งที่ไม่ประกอบขึ้นจากธาตุ 4 ชั้น 5 มีพระนิพพานเป็นต้นในภายหลัง และเมื่อวิเคราะห์ผ่านหลักบาลีไวยากรณ์ ทำให้ทราบว่า ผู้ศึกษาสามารถนำเรื่องอัตตาไปเทียบเคียงกับคำว่า อัตติ และนำเรื่องอนัตตาไปเทียบเคียงกับคำว่า นัตติ ได้ว่า อัตติ ปัจจัยยังปรากฏใน นัตติ ปัจจัย โดยที่ นัตติ ปัจจัยจะมีความหมายก็ต่อเมื่อมี อัตติ ปัจจัยเป็นเหตุปัจจัยให้เกิด นัตติ ปัจจัย หรือสามารถเทียบเคียงกับภาษาไทยในคำว่า ไม่มี ยังมีคำว่า มี ปรากฏในคำว่า ไม่มี หากคำว่า ไม่มี ปราศจากคือไม่มีคำว่า มี เสียแล้วคำว่า ไม่มี จะไม่มีความหมายอะไรเกิดขึ้นเลย

ส่วนทัศนะทางปรัชญาอนัตตา (anatta philosophy) อธิบายเรื่องอัตตาได้ว่า แท้ที่จริงแล้วปรัชญาอนัตตาก็คือทัศนะหรือความเห็นว่าด้วยความเป็นของไม่ใช่ตน ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า soullessness or non-self แต่เมื่อจะตอบอธิบายหรือให้ความหมายคำว่า อนัตตา (non-self) ได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ดีนั้น จะต้องไปศึกษาความหมายคำว่า อัตตา (ego) ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เที่ยงแท้ถาวรของมนุษย์ได้เข้าใจอย่างดีแล้ว จึงหันกลับไปศึกษาความหมายอนัตตาในภายหลัง โดยท่านให้ข้อเสนอแนะว่าคำว่า อนัตตา มีนัยหรือมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า อัตตา นั่นแหละ หมายความว่าหากผู้ศึกษาประสงค์อยากรู้ว่า อนัตตานั้นหมายถึงอะไรหรือคืออะไร ขอให้ไปศึกษาความหมายของอัตตาให้เข้าใจและความหมายที่ตรงกันข้ามกับอัตตานั้นแหละคือความหมายของอนัตตา ดังนั้น จึงสรุปอย่างสั้นๆ ได้ว่า การจะศึกษาอนัตตาให้เข้าใจคงต้องศึกษาอัตตาให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งและถ่องแท้ก่อน เพราะความหมายของอนัตตาก็มีนัยตรงกันข้ามกับอัตตานั้นเอง

รายละเอียดเกี่ยวกับผู้เขียน

¹รองศาสตราจารย์ (ทางปรัชญา) พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) และคณะกรรมการบริหารหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

เอกสารอ้างอิง

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. **การคิดเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชักเชสมี่เดีย จำกัด, 2546.

_____. **การคิดเชิงสังเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชักเชสมี่เดีย จำกัด, 2546.

เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. **พจนานุกรมปรัชญาอังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ออฟเซ็ท เพรส จำกัด, 2547.

ปกรณ สิงห์สุริยา. “ความจริงของเรื่องเล่าทางศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

พระมหานิยม อุตตโม. **หลักบาลีไวยากรณ์**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านาธรรม, 2537.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.

พระศรีคัมภีร์ญาณ. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระมหาเทียบ สิริญาโณ. **การใช้ภาษาบาลี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554.

พินิจ รัตนกุล. **ชุมนุมบทความทางวิชาการปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2514.

พุทธทาสภิกขุ. **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันธรรมสภา, มปป.. มหาวิทยาลัย. **อัมมปัทฏฐกถาธรรมบท ภาค 5**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2551.

มิลินทปัญหา. กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, 2549.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : ศักติโสภณการพิมพ์, 2548.

สอ เสถบุตร. **New Modern English-Thai Dictionary**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2542.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับรวมเล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2546.

โสรัจจ์ หงศ์ลดารมณ. **ขอบฟ้าแห่งปรัชญา ความรู้ ปรัชญา และสังคมไทย**. รายงานการวิจัย ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

_____. **ปรัชญาภาษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558.

โสวิทย์ บำรุงภักดิ์. "วิธีคิดหลักการทางพุทธศาสนาสู่ทัศนะทางปรัชญา". **วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**, มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประจำเดือนกันยายน – ธันวาคม : 2555.

_____. **ตรรกศาสตร์เบื้องต้น**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา, 2547.